

Ευστράτιος Ζεγκίνης

Οι «Ετερόδοξοι» Τουρκομάνοι της Μ. Ασίας

Μια πρώτη απόπειρα για μόνιμη εγκατάσταση Τουρκομάνων⁽¹⁾ στη Μ. Ασία έγινε μετά την ίδρυση του Ανατολικού Σελτζουκικού κράτους (1041) με την παρότρυνση των Σελτζούκων ηγετών⁽²⁾. Για το θέμα αυτό αξιολογες είναι οι πληροφορίες του Άραβα συγγραφέα Ιμπν ουλ Εσίρ (1160 - 1233), σύμφωνα με τις οποίες το έτος 1047 στη βορειοπερσική πόλη Νισαπούρ (κοινά στα σημερινά σύνορα Περσίας και Σοβιετικής Ενώσεως, νοτιοανατολικά της Κασπίας Θάλασσας) είχε συγκεντρωθεί μεγάλος αριθμός Ογούζων Τούρκων (Τουρκομάνων) που προέρχονταν από τις ανατολικές επαρχίες του Τουρκιστάν⁽³⁾. Επειδή οι Τουρκομάνοι αυτοί με τη συμπεριφορά τους διατά-

1. Αναφορικά με τη φυλετική καταγωγή των Τουρκομάνων, οι γνώμες των ερευνητών διαφέρουν. Πολλοί τους θεωρούν Άραβες ή Πέρσες, άλλοι τους θεωρούν Σκυθοτατάρους και άλλοι ως μία παραφυάδα των Σελτζούκων. Για τις γνώμες αυτές βλ. İbrahim Kafesoğlu, «Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu akını (1015 - 1021) ve tarihî ehemmiyeti», στο *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, σ. 267, σημ. 30.
2. Για τις προ της περιόδου αυτής ληστρικές επιδρομές των Τουρκομάνων στο έδαφος της Αρμενίας και των ανατολικών συνόρων του Βυζαντίου ενδιαφέρουσες πληροφορίες υπάρχουν στις σελτζουκικές και αρμενικές πηγές. Οι σελτζουκικές κυρίως πηγές αφήνουν να νοηθεί ότι οι επιδρομές των Τουρκομάνων εναντίον των βορειοανατολικών περιοχών της Μ. Ασίας ήταν αποτέλεσμα της δυσβάστακτης ατμόσφαιρας που δημιουργήθηκε από τις πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ των μη μουσουλμάνων Τουρκομάνων με τους μνημένους στο Ισλάμ ομοεθνείς τους και τους Σελτζούκους. Οι Σελτζούκοι ως κυρίαρχο κράτος στα ανατολικά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, στην προσπάθειά τους να αποσοβήσουν την εναντίον τους έχθρα των Τουρκομάνων, τους προώθησαν σε περιοχές από τις οποίες ήταν εύκολη η πραγματοποίηση ληστρικών επιδρομών στο αρμενικό και βυζαντινό έδαφος. Χρήση των παραπάνω πηγών κάνει ο İbrahim Kafesoğlu, *ό.π.*, σσ. 263 - 271. Για την εγκατάσταση των ετερόδοξων Τουρκομάνων στη Μ. Ασία και τις δραστηριότητες που ανέπτυξαν στο χώρο αυτό βλ. Fr. Babinger, «Der Islam in Kleinasien», στο *Zeitschrift der deutschen morgenländische Gesellschaft* I (1922), 126 - 152.
3. Για την ταύτιση των Ογούζων με τους Τουρκομάνους βλ. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, σ. 352, όπου αναφέρεται ότι οι Πέρσες ήταν εκείνοι που πρωτοονόμασαν τους Ογούζους Τουρκομάνους. Για τις μετακινήσεις των Τουρκομάνων από τον τόπο της καταγωγής τους (Κεντρική Ασία) προς τη Μ. Ανατολή βλ. V. Minorsky, *Sharaf al Zaman Tâhir Marvazi, On China, the Turks and India* (αραβικό κείμενο και αγγλική μτφρ.), London, 1942, σ. 92 (μτφρ.).

ραζαν την ασφάλεια και τη γαλήνη του τόπου, ο Σελτζούκος εμίρης Ιμπραχίμ Γινάλ, για να απαλλαγεί από αυτούς τους παρότρυνε να πάνε στη Χώρα των Ρωμαίων⁽⁴⁾ λέγοντας: «Η χώρα μου δεν είναι αρκετή για να σας χωρέσει. Για το λόγο αυτό πρέπει να συνεχίσετε την προέλασή σας και αφού φθάσετε στη Χώρα των Ρωμαίων, εκεί εν ονόματι του Θεού να πολεμήσετε και να λαφυραγωγήσετε. Εγώ θα σας ακολουθήσω και θα σπεύσω να σας βοηθήσω, αν αυτό χρειασθεί»⁽⁵⁾. Στη συνέχεια ο Ιμπν ουλ Εσίρ αναφέρει ότι την εποχή του Σελτζούκου ηγέτη Τουγρούλ Μπέη (1041 - 1063)⁽⁶⁾ Τουρκομάνοι, που ήταν αντίθετοι στο καθεστώς του, είχαν εγκατασταθεί στο Ιράκ. Όταν οι Τουρκομάνοι αυτοί κλήθηκαν από τον Τουγρούλ Μπέη να υποταχθούν σ' αυτόν, αυτοί του απάντησαν ως εξής: «Η εγκατάστασή μας στην απομακρυσμένη αυτή περιοχή οφείλεται στο φόβο τον οποίο εσύ μας εμπνέεις. Επιθυμούμε να επιστρέψουμε πίσω στο Χορασάν ή να προχωρήσουμε προς τη Χώρα των Ρωμαίων»⁽⁷⁾.

Από τις παραπάνω πληροφορίες του Ιμπν ουλ Εσίρ είναι εύκολο να συμπεράνει κανείς ότι οι Σελτζούκοι δεν συμπαθούσαν τους νεοφερμένους στο Χορασάν και Ιράκ Τουρκομάνους και ότι, παρά τις αντιθέσεις που είχαν μ' αυτούς, τους παρότρυναν να εγκατασταθούν στη Μ. Ασία με σκοπό να προετοιμάσουν το έδαφος για δική τους προέλαση⁽⁸⁾. Επιπλέον γίνεται φανερό ότι οι Τουρκομάνοι προτιμούσαν να εγκατασταθούν σε περιοχή που ελεγχόταν από τους Βυζαντινούς παρά από τους Σελτζούκους.

Η απόπειρα όμως αυτή των Τουρκομάνων, να εγκατασταθούν δηλαδή στη Μ. Ασία κατά την περίοδο 1047 - 1063, δε φαίνεται να εκπληρώθηκε⁽⁹⁾. Η μόνιμη εγκατάσταση Τουρκομάνων στη Μ. Ασία αρχίζει να πραγματο-

4. Με τους όρους Rum και Rum Diyarı (Χώρα των Ρωμαίων) οι Τούρκοι συγγραφείς εννοούν τη Μ. Ασία.

5. *İbn ul - Eşir el Kāmil*, Κάιρο, 1303 (1885), IX, 188. Πρβλ. και σχετικό απόσπασμα στου Osman Turan, *ό.π.*, σ. 69. Γενικότερα για τον συγγραφέα αυτό και το έργο του βλ. Α. Σαββίδη, *Ο Άραβας ιστοριογράφος Ιμπ αλ Αθίρ (1160 - 1233) και το Παγκόσμιο Χρονικό του ως πηγή για την ιστορία των Σταυροφοριών και των Βυζαντινο-Σελτζουκικών σχέσεων*, Αθήνα, 1981.

6. Για τον Τουγρούλ Μπέη βλ. Αλέξη Σαββίδη, *Το Βυζάντιο και οι Σελτζούκοι τον ενδέκατο αιώνα*, Αθήνα, 1980, σσ. 14 - 16.

7. *İbn ul - Eşir*, IX, 175 - 176 και Osman Turan, *ό.π.* και στην ίδια σ.

8. Osman Turan, *ό.π.*, σ. 67.

9. Osman Turan, *ό.π.*, σ. 195.

ποιείται μετά την ήττα των Βυζαντινών στη μάχη του Μαντζικέρτ (1071). Από τότε οι Τουρκομάνοι του Χορασάν, επωφελούμενοι από την έλλειψη αποτελεσματικής προστασίας των βυζαντινών συνόρων⁽¹⁰⁾, εισχώρησαν στη Μ. Ασία καταλαμβάνοντας τις ανατολικές και τις βορειοανατολικές περιοχές της⁽¹¹⁾. Οι λεηλασίες και οι εξανδραποδισμοί σε βάρος του Βυζαντινού κράτους, που αναφέρονται από το βυζαντινό Ανώνυμο, «Ο σύμπας σχεδόν κόσμος κατά [γε] γῆς και θάλασσαν ὑπὸ τῶν ἀθέων βαρβάρων κατασχεθεὶς ἅπας ἠφανίσθη, καὶ ἔρημος οἰκητόρων κατέστη, πάντων τῶν χριστιανῶν ὑπ' αὐτῶν ἀναιρεθέντων, καὶ πάντων τῶν οἰκημάτων καὶ τῶν χωρίων καὶ αὐτῶν τῶν ἐκκλησιῶν των ἐν ὅλοις [τοῖς] τῆς Ἀνατολῆς μέρεσιν ὑπ' αὐτῶν ἐρημωθέντων καὶ τέλεον κατατροπωθέντων καὶ εἰς [τὸ] μηδὲν ἀποκατασταθέντων»⁽¹²⁾ πραγματοποιήθηκαν από τους Τουρκομάνους στις ανατολικές επαρχίες της Μ. Ασίας αμέσως μετά την ήττα των Βυζαντινών στη μάχη του Μαντζικέρτ, στα χρόνια της βασιλείας του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ' (1071 - 1078).

Η εγκατάσταση Τουρκομάνων από το Χορασάν και άλλες ανατολικές επαρχίες στη Μ. Ασία εντείνεται κατά την προέλαση των Μογγόλων στη Μ. Ανατολή (1218 - 1222). Η παρουσία εκεί των Μογγόλων προκάλεσε μεγάλη ανησυχία και αναταραχή στους Τουρκομάνους. Ο Γρηγοράς αναφερόμενος στο γεγονός αυτό λέγει ότι «ἐπὶ τούτων οἱ τὴν ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου Ἀσίαν ἔχοντες Τοῦρκοι καὶ οἱ τὴν Κοίλην Συρίαν καὶ Φοινίκην Ἀραβες θόρυβον εἶχον ἐφ' ἑαυτοὺς οὐ μικρὸν πονηρὸν τοὺς Σκύθας ὀρῶντες γειτόνημα»⁽¹³⁾. Οι Τουρκομάνοι επειδὴ δεν μπορούσαν να είναι εκτεθειμένοι στο μογγολικό κίνδυνο μετακινήθηκαν προς το χώρο της Μ. Ασίας. Ο ιστορικός Muham-

10. «Οἱ Τοῦρκοι ἄραντες ἐκ Περσίδος παμπληθεῖ, ὡς μηδενὸς ὄντος τοῦ κωλύοντος, τοῖς ρωμαϊκοῖς ἐπιστρατεύουσι θέμασι καὶ ταῦτα κατελυμήναντο, οὐ σποράδες ἐπιφοιτῶντες ὡς τό πρὶν καὶ φυγάδες αὐτόχρημα, μᾶλλον δέ ὡς δεσπόται τῶν προστυχόντων κατακυριεύοντες». Ευδόξου Τσολάκη, *Η συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτση*, Θεσσαλονίκη, 1968, σ. 157.

11. Αλέξη Γ. Κ. Σαββίδη, *ό.π.*, σσ. 50 - 51.

12. *Σύνοψις Χρονική*, Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ζ', Βενετία, 1894, σ. 169. Για καταστροφές που προκάλεσαν οι Τουρκομάνοι στη Μ. Ασία κατά τον 11ο και 12ο αιώνα βλ. και τα όσα αναφέρει ο Σπύρος Βρυώνης στο βιβλίο του *The decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from Eleventh through the Fifteenth century*, Berkley, Los Angeles, London, 1971, σσ. 145 - 165.

13. Ν. Γρηγορά, *Ιστορία II*, 6, Βόνν. I, σ. 41.

med Nesevî, που έζησε στο Χορασάν στα μέσα του 13ου αιώνα, στο βιβλίο του *Calal al-bin Mengüberti* αναφέρει ότι «κατά την προέλαση των Τουρκομάνων στη βορειοανατολική Μ. Ασία παρατηρήθηκε μεγάλος συνωστισμός στη γέφυρα του ποταμού Άρας»⁽¹⁴⁾.

Ως προς τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, η μεγάλη μάζα των Τουρκομάνων έμεινε έξω από την άμεση επιρροή του Ισλάμ και μόνο μια μικρή μερίδα είχαν ενταχθεί σ' αυτό⁽¹⁵⁾. Όσοι από τους Τουρκομάνους δεν προσχώρησαν στη μουσουλμανική θρησκεία ή προσχώρησαν ενμέρει, διατήρησαν τις θρησκευτικές δοξασίες που είχαν και κατά την προϊσλαμική εποχή, με τη διαφορά ότι από το 10ο αιώνα και έπειτα σ' αυτές προστέθηκε και ο μουσουλμανικός μυστικισμός. Ο μυστικισμός δεν ήταν σύμφυτος με την κορανική διδασκαλία. Είχε όμως πολλά κοινά γνωρίσματα με την εξωισλαμική λατρευτική και κοινωνική ζωή των Τουρκομάνων⁽¹⁶⁾. Για το λόγο αυτό ο μυστικισμός διαδόθηκε με ευκολία και σε σύντομο χρονικό διάστημα στους τουρκομανικούς πληθυσμούς του Τουρκιστάν και ιδιαίτερα της Βόρειας Περσίας. Η αύξηση του αριθμού των μυστικιστών ανάμεσα στους Τουρκομάνους στις περιοχές που αναφέρθηκαν δημιούργησε τις προϋποθέσεις της ιδρύσεως δερβισικών ταγμάτων. Από αυτά τα σπουδαιότερα ήταν το πάγμα των Γεσεβήδων, το τάγμα των Καλενδερεήδων και το τάγμα των Χαϊδαρήδων⁽¹⁷⁾. Ο μυστικισμός αυτών των δερβισικών ταγμάτων ήταν ενιαίος, απλός και χωρίς φιλοσοφικό βάθος, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις πνευματικές ικανότητες των οπαδών τους.

14. Muhammed Nesevî, *Siretu Celaleddin Mengüberti*, έκδ. O. Houdas, Paris, 1891, σσ. 159, 225, 226, 229. Κατά τον Nesevî το πλήθος των Τουρκομάνων που παρέμεινε στην απέναντι όχθη του ποταμού Άρας για να περάσει τη γέφυρα έμοιαζε με μυρμηγκοφωλιές και σμήνη ακριδών. Βλ. το σχετικό κείμενο στου Osman Turan, *ό.π.*, σ. 214.

15. Αυτοί ήταν κυρίως κάτοικοι αστικών κέντρων και είχαν ζυμωθεί με τον περσικό πολιτισμό και τη μουσουλμανική θρησκεία κατά τη διάρκεια του 10ου αιώνα. Στους Τουρκομάνους των αστικών περιοχών που εξισλαμίσθηκαν πλήρως αναφέρεται η μελέτη του F. Sümer, «Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?», *Belleten* XXIV (1960), 567 - 594.

16. Ο μουσουλμανικός μυστικισμός έχει δεχθεί τις επιδράσεις του χριστιανικού μοναχισμού, του νεοπλατωνισμού και του γνωστικισμού. Βλ. Ευστρατίου Ζεγκίνη, *Ιστορία της Τουρκικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, 1983, σσ. 81 - 82.

17. Περιγραφή των ταγμάτων αυτών βλ. στου Ahmed Yaşar Ocak, *Babailer Isyanı*, (İstanbul, 1980), σσ. 44 - 51.

Αντίθετα οι Τουρκομάνοι των αστικών κέντρων που δέχτηκαν τις ευεργετικές επιδράσεις του περσικού πολιτισμού, καλλιέργησαν ένα διαφορετικό μυστικισμό με αριστοκρατικές αρχές και φιλοσοφικό βάθος.

Κατά τη μετακίνησή τους προς τη Δύση ένας σημαντικός αριθμός Τουρκομάνων μυστικιστών εγκαταστάθηκε στη Μ. Ασία⁽¹⁸⁾. Αυτοί που προέρχονταν από τα αστικά κέντρα του Τουρκιστάν, του Ιράκ και της Συρίας επέλεξαν για εγκατάσταση στην καινούργια πατρίδα τους, δηλαδή τη Μ. Ασία, τα αστικά κέντρα όπως το Ικόνιο, την Καισάρεια, τη Σεβάστεια, την Τοκάτη κ.ά. Αντίθετα οι Τουρκομάνοι της υπαίθρου και ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών του Χορασάν εγκαταστάθηκαν στις ορεινές περιοχές της Μ. Ασίας⁽¹⁹⁾.

Γενικά οι αστοί μυστικιστές της Μ. Ασίας ασχολούνταν με τα γράμματα και τις τέχνες και είχαν την εκτίμηση των Σελτζούκων σουλτάνων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο μυστικισμός τους ταυτιζόταν απόλυτα με τον Ιερό Νόμο ή ότι δεν είχαν προστριβές με τους αποφοίτους των μεδρεσέδων. Επειδή όμως δεν επέκριναν τον υγιή μουσουλμανισμό, οι σουννίτες δεν τους θεωρούσαν εχθρούς των⁽²⁰⁾. Αντίθετα θεωρούσαν εχθρούς του σελτζουκικού κράτους και υπονομευτές της μουσουλμανικής θρησκείας τους μυστικιστές της υπαίθρου, οι οποίοι ήταν θιασώτες των λαϊκών τους παραδόσεων⁽²¹⁾ και αδιάφοροι ως προς τα γράμματα και τους θεολογικούς προβληματισμούς. Οι αρχηγοί τους είχαν τους τίτλους «μπαμπά», «ατά», «ντεντέ» και

18. Μεταξύ αυτών περιώνυμοι σείχηδες ήταν οι Muhyiddin Arabî, Sadruddin Konevî, Mevlâna Celaleddin Rumî, Hacı Bektaş Velî κ.ά.

19. Για τους νομάδες Τουρκομάνους της Μ. Ασίας ο Ιωάννης Κίνναμος Ι, 4 έκδ. Βόννης Ι (1836), σ. 9 λέγει: «οὐπω γάρ γεηπονικοῖς ἐνησκημένοι ἔργοις γάλακτός τε ἀπερρόφουν καὶ κρεῶν ἐσιτοῦντο, κατὰ τοὺς Σκύθας, αἰὶ σποράδες τε ἀνά τι πεδίον ἐσκηνημένοι ταύτη τοῖς βουλομένοις αὐτοῖς ἐγχειρεῖν προχειρότατοι ἐγίνοντο».

20. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, τόμ. Ι, Ankara, 1959, σ. 37.

21. Ο Φλωρεντίνος δομινικανός μοναχός Ricoldo (έτος θανάτου 1320), του οποίου το έργο *Improbatio Alcorani* εξέλληνισε ο Δημήτριος Κυδώνης, αναφερόμενος στις θρησκευτικές δοξασίες των Τουρκομάνων της προϊσλαμικής περιόδου λέγει: «Τρίτη μοῖρα τῶν μὴ βουλομένων ἀποστῆναι τῆς πλάνης τῶν προγόνων αὐτῶν, ἀλλὰ λεγόντων κρατεῖν ἃ κατεῖχον καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν». P.G. 154, 1105. Για τους Τουρκομάνους αυτούς ο Μάρκο Πόλο, ο οποίος επισκέφθηκε την ανατολική Μ. Ασία κατά το έτος 1272 αναφέρει ότι αυτοί ήταν νομάδες και ζούσαν στα ὄρη και τα απρόσιτα μέρη της υπαίθρου. *The Travels of Marco Polo*, Evryman's Library, London, 1932, σ. 33.

ασκούσαν μεγάλη επιρροή στους νομαδικούς και ημινομαδικούς τουρκομανικούς πληθυσμούς της Μ. Ασίας.

Οι αντιθέσεις των μυστικιστών αυτών με το σουννιτισμό φαίνονται καθαρά στο έργο *Siyasetnâme* του μεγάλου Σελτζούκου βεζίρη Νιζάμ ουλ Μουλκ που το έγραψε κατά το έτος 1092. Σ' αυτό ο μεγάλος Σελτζούκος πολιτικός διαμαρτύρεται για τις αντισλαμικές και αντεθνικές δραστηριότητες των Τουρκομάνων, λέγοντας ότι «καμία αίρεση (rafizî mezhebi) δεν υπήρξε τόσο απαίσια, όσο η αίρεση των ετερόδοξων (οι περί τον Χασάν Σαμπάχ)⁽²²⁾ Τουρκομάνων, των οποίων ο κύριος στόχος είναι να διαφθείρουν τη θρησκεία του Μωάμεθ και να διαλύσουν το κράτος»⁽²³⁾.

Ο Μουχαμάτ μπιν Μαχμούτ ελ Χατιμπή⁽²⁴⁾, συγγραφέας του 13ου αιώνα, επισημαίνοντας τις αντισουννιτικές δραστηριότητες των Τουρκομάνων λέγει ότι ήταν «άθεοι και λάτρευαν τον ήλιο, τα άστρα και τη φύση, και με το πρόσχημα ότι ήταν δερβίσηδες πήγαιναν στους τεκκέδες, όπου έπιναν κρασί, κάπνιζαν χασίς και έκαναν ανήθικες πράξεις»⁽²⁵⁾. Ως προς τον αριθμό των «άθεων Τουρκομάνων», ο ελ Χατιμπή λέγει ότι «ήταν πολυπληθείς και ακαταμέτρητοι»⁽²⁶⁾.

Διαπιστώσεις για τις αντισουννιτικές δραστηριότητες των Τουρκομάνων της Μ. Ασίας κάνει και ο συγγραφέας του 14ου αιώνα Νιγδελη Καντί Αχμέτ στο έργο του *el-Veledu'ş Şefik*, όπου κατηγορεί τους Τουρκομάνους σείχηδες για τις αθεϊστικές τους δοξασίες⁽²⁷⁾. Εξάλλου ο Πέρσης συγγραφέας Ζεκεριά Καζβινή αναφέρει ότι κατά την εποχή του (14ος αιώνας) οι κάτοικοι της Σεβάστειας «έπιναν κρασί και απέφευγαν να προσευχηθούν στα τζαμιά της πόλεως»⁽²⁸⁾, γεγονός το οποίο, κατά τη γνώμη του Τούρκου

22. Αλέξη Σαββίδη, *ό.π.*, σσ. 26 - 27.

23. *Siyaset - nâme*, έκδ. Ch. Schefer, Paris, 1891, σσ. 164 - 165.

24. Ο Μουχαμάτ μπιν Μαχμούτ ελ Χατιμπή έζησε στην αυλή των Σελτζούκων σουλτάνων και έγραψε το έργο *Fustat' ul - Adalale fi Kav'id Saltana*. Τμήμα του έργου αυτού έχει εκδόσει ο Osman Turan με τίτλο «Selçuk Türkiye'si din tarihine dair bir kaynak», στο *Fuad Köprülü Armağanı*, σσ. 531 - 564.

25. Osman Turan, *ό.π.*, σσ. 538 - 547.

26. Osman Turan, *ό.π.*, σ. 537.

27. Το έργο του Καντί Αχμέτ παραμένει ανέκδοτο και το χργ. βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Κωνσταντινουπόλεως Süleymaniye Kütüphanesi Fat. Kit. nr. 4518. Η αντισουννιτική δραστηριότητα των ετερόδοξων Τουρκομάνων αναφέρεται στο φ. 574α του χργ. που αναφέρθηκε. Πρβλ. και Fuad Köprülü, *Osmanlı devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959, σ. 100.

28. *As'aru'l bilad ve ahbaru'l ibad*, έκδ. F. Wüstenfeld, Leipzig, 1848, σ. 537.

καθηγητή Αχμέτ Γιασάρ Οτζάκ⁽²⁹⁾, μαρτυρεί ότι ο «αθεϊσμός» των υπαίθριων Τουρκομάνων κατά το 14ο αιώνα άρχισε να επεκτείνεται και στους αστικούς πληθυσμούς.

Από τις αντιπαραθέσεις των ετερόδοξων Τουρκομάνων προς τους σουννίτες προέκυψε σκληρή διαμάχη· οι σουννίτες κατηγορούσαν τους ετερόδοξους Τουρκομάνους ως «αφυείς Τούρκους» (Etrâk-i bî idrâk), «άρπαγες Τούρκους» (Etrâk-i müteğallibe) και «αποκομμένους από το υγιές σώμα του μουσουλμανισμού» (Etrâk-i nâ bâk), ενώ οι ετερόδοξοι Τουρκομάνοι κατηγορούσαν τους σουννίτες και τους φιλοσουννίτες δερβίσηδες ως «οκνηρούς» (yatuk)⁽³⁰⁾.

Από προσεκτική μελέτη των γεγονότων προκύπτει σαφέστατα ότι η ραγδαία ανάπτυξη του μυστικισμού στη Μ. Ασία, κατά τα μέσα του 13ου αιώνα, οφείλεται κατά κύριο λόγο στην πολιτική εξαθλίωση και οικονομική παράλυση του σελτζουκικού κράτους. Η στυνή βιβλική θεολογία και ο τρόπος της μεταδόσεώς της από τους ιεροδιδασκάλους δεν άγγιζε το αίσθημα του λαού. Το γεγονός αυτό αποτελούσε πρόκληση για τους δερβίσηδες ν' αναλάβουν αυτοί το βαρύ έργο της εμψυχώσεως του εξαθλιωμένου από την τυραννία σελτζουκικού λαού. Οι χαρισματικοί «πατέρες» με τις άπειρες υποσχέσεις τους για μελλοντικά αγαθά αναπτέρωναν το αίσθημα της επιβιώσεως και προπαντός κέρδιζαν την εμπιστοσύνη και την εκτίμησή τους⁽³¹⁾. Θα πρέπει όμως να τονισθεί και τούτο, ότι στο μικρασιατικό χώρο υπήρχε το κατάλληλο κλίμα, που διαμορφώθηκε σε προηγούμενη εποχή από τους χριστιανούς κατοίκους και το οποίο βοηθούσε στην εδραίωση του μυστικισμού στο χώρο αυτό.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι Τουρκομάνοι πριν ακόμη εγκατασταθούν στη Μ. Ασία είχαν διαμορφώσει το πλαίσιο του θρησκευτικού τους πιστεύω, που στο μεγαλύτερό του μέρος αποτελούνταν από προϊσλαμικές δοξασίες και μόνο εξωτερικά είχε το χρώμα του μουσουλμανισμού. Αλλά είναι γνωστό ότι στη θρησκευτική ζωή των Τούρκων της προϊσλαμικής περιόδου είχε ασκήσει μεγάλη επίδραση και ο Νεστοριανισμός⁽³²⁾. Όπως προκύπτει

29. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer isyanı*, σσ. 72 - 73.

30. Ahmet Yaşar Ocak, *ό.π.*, σσ. 66 - 67. Για τη σημασία της λ. Etrâk βλ. Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 1980², σ. 81.

31. Mustafa Akdağ, *ό.π.*, τὸμ. I, σ. 35.

32. Ο Νεστοριανισμός κατά την ε' εκατονταετηρίδα διαδόθηκε στη Μεσοποταμία και από κεί στα ενδότερα της Ασίας. Βλ. Β. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήνα, 1970, σ. 411 και εξής.

από πληροφορία του βυζαντινού ιστορικού Θεοφυλάκτου, κατά το τέλος του 6ου αιώνα ορισμένες τουρκικές φυλές γνώριζαν το χριστιανισμό. Σύμφωνα με την πληροφορία αυτή, ο στρατηγός του αυτοκράτορα Μαυρικού Ναρσής, στη μάχη κατά του Πέρση τυράννου Βαράμ, συνέλαβε αρκετούς Τούρκους, οι οποίοι στο μέτωπό τους είχαν χαραγμένο το σημείο του σταυρού, για να τους προφυλάγει, όπως έλεγαν, από την πανούκλα που μάστιζε τη φυλή τους⁽³³⁾. Εξάλλου από μαρτυρία του Πέρση συγγραφέα Ζεκεριά Καζβινή προκύπτει ότι ορισμένες ογουζικές (τουρκομανικές) φυλές διατηρούσαν το χριστιανισμό και κατά την εποχή των «Μεγάλων Σελτζούκων»⁽³⁴⁾. Είναι γνωστό πως η ηγεμονία των «Μεγάλων Σελτζούκων» αρχίζει με τον Μελέκ Σαχ (1072 - 1092) και τελειώνει με το θάνατο του Σαντζάρ (1118 - 1157)⁽³⁵⁾. Στηριζόμενοι στη μαρτυρία αυτή, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Τουρκομάνοι του 11ου και 12ου αιώνα, άμεσα ή έμμεσα, διατηρούσαν χριστιανικά έθιμα, που προήλθαν ασφαλώς από την επίδραση του χριστιανισμού.

Η ύπαρξη χριστιανικών στοιχείων κατά το 12ο αιώνα στη θρησκευτική ζωή των Τουρκομάνων διευκόλυνε την προσηλυτιστική τους δραστηριότητα τόσο στους χριστιανικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν στο σελτζουκικό κράτος όσο και σ' αυτούς που βρίσκονταν στη βυζαντινή επικράτεια. Ως προς το τελευταίο αυτό σημείο, υπάρχουν ενδείξεις πως ο Κωνσταντίνος

Προς την κατεύθυνση αυτή σπουδαίο ρόλο διαδραμάτισε το νεστοριανό Πατριαρχείο που ιδρύθηκε το έτος 499 στη Βαβυλώνα (μετέπειτα Βαγδάτη). Ο Steven Runciman. *La civilisation byzantine*, Paris, 1952, σσ. 120-121, λέγει ότι με την υποστήριξη των Σασανιδών ο Νεστοριανισμός διαδόθηκε με επιτυχία και στην Περσία. Εξάλλου το συριακό χρονικό, το οποίο γράφτηκε το 644 (βλ. F. Nau, «Textes Nestorien. magiques. mardéens. bartésanites, marcionites, manichéens momens», *Journal Asiatique*, Paris II (1913) 452-454, αναφέρει ότι ο μητροπολίτης Merv (Μαργιανής) Ηλίας κατόρθωσε να διαδόσει το χριστιανισμό (Νεστοριανισμό) στους Τούρκους των περιοχών που βρίσκονταν πιο κοντά στην Περσία. Το ίδιο πέτυχε και ο νεστοριανός Πατριάρχης Τιμόθεος Α' (781) στους Ουιγούρους Τούρκους. Βλ. Ahmet Yaşar Ocak, *Bektasî Menâkibnâmelerinde İslam Öncesi inanç Motifleri*, İstanbul, σ. 58. Όσον αφορά τη διάδοση του Χριστιανισμού (Νεστοριανισμού) στους Τούρκους της Κεντρικής Ασίας, βλ. A. Mingana, *The Early Spread of Christianity in Central Asia*, Manchester, 1925, W. Barthold, «Orta Asya'da Moğul Futuhâtına Kadar Hristiyanlık», *Türkiyat Mecmucası* 1 (1925) 47 - 101 και L. Browne, *The Eclipse of Christianity in Asia*, Cambridge, 1933.

33. Θεοφυλάκτου, *Ιστοριών λόγοι* οκτώ, στη *Βιβλιοθήκη Φωτίου*, 65 (30^α) 30, έκδ. R. Henry «Belles Lettres», τόμ. Α', Paris, 1959, σ. 89.

34. *As' aru'l - bilad*, ό.π., σ. 394.

35. Osman Turan, ό.π., σσ. 141 και εξής, 171 και εξής.

Χρυσόμαλλος⁽³⁶⁾, θεολόγος και συγγραφέας του 12ου αιώνα, ήταν από εκείνους που δέχτηκαν την επίδραση της μυστικιστικής διδασκαλίας των Τουρκομάνων. Όπως προκύπτει από τα πρακτικά της συνόδου, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1140, ο Χρυσόμαλλος, ο οποίος πέθανε πριν συγκληθεί η σύνοδος, είχε εγκαταλείψει συγγράμματα⁽³⁷⁾, στα οποία περιλαμβανόταν η διδασκαλία του που είχε ως κύριο σκοπό τη διοργάνωση της Εκκλησίας κατά τρόπο, ώστε η «περί μυστικής χάριτος Τελετουργία» να γίνεται διά της «μυστικής διαμεσιτείας καὶ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἐπιγνωμένων τοῦ μεγάλου τούτου μυστηρίου, καὶ τῆς ἱερᾶς γνώσεως ἐπιστημόνων»⁽³⁸⁾.

Είναι όμως γεγονός ότι παρόμοιες δοξασίες είχαν διατυπωθεί προηγουμένα από τους μουσουλμανοφανείς πατέρες του Χορασάν στη διδασκαλία τους για το «Μελαμετισμό»⁽³⁹⁾. Επειδή τα συγγράμματα του Χρυσομάλλου «... καὶ αἱρέσεων προφανῶς ἀνάμεστα εὔρομεν καὶ πλέον τῶν ἄλλων ἐνθουσιαστῶν καὶ Βογομήλων»⁽⁴⁰⁾, η σύνοδος καταδίκασε «διηνεκεὶ ἀναθέματι

36. L. Allatius, *De Ecclesiae at que orientalis perpetua Corsensione*, Cologne, 1648, σσ. 644 - 649.

37. *Mansi*, 21, 553 B.

38. *Mansi*, 21, 556 B.

39. Πρόκειται για ένα κίνημα, το οποίο εκδηλώθηκε στις αρχές του 9ου αιώνα από μια μερίδα μυστικιστών με κύριο στόχο την κατάργηση της τυπολατρίας που επικρατούσε τόσο στο μυστικισμό, όσο και στη γενικότερη θρησκευτική και κοινωνική ζωή των μουσουλμάνων και την προσέγγιση του λαού. Για τις αρχές και επιδιώξεις του μελαμετισμού βλ. τη μελέτη του Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul, 1931, του ιδίου, *100 soruda Türkiye' de mezhepler ve tarikatler*, İstanbul, 1969, σσ. 246 - 269. Πρβλ. και Osman Türeci, «Melamiliğe dair», στο *Türk Dünyası Araştırmaları* τεύχ. 39 (1985), σ. 32 και εξής. Είναι ενδεχόμενο η θεωρία αυτή να οφείλεται και σε επιδράσεις αιρετικών χριστιανικών κύκλων της Μ. Ανατολής. Η έρευνα του θέματος θα αποβεί χρήσιμη για την απόδειξη της έκτασης των δανειών μεταξύ ανάλογων χριστιανικών και μουσουλμανικών κινήματων.

40. *Mansi*, 21, 253 D. Ο Χρυσόμαλλος δεν ήταν απλώς φορέας της θεωρίας που προπαγάνδιζαν οι Τουρκομάνοι μυστικιστές, αλλά αφού μυήθηκε σ' αυτήν προσπάθησε να τη διαμορφώσει, έτσι ώστε να συμφωνεί με τις αιρετικές αντιλήψεις των Ενθουσιαστών και των Βογομήλων. Οι παραπάνω αιρέσεις δεν αποτελούν αντικείμενο έρευνας αυτής εδώ της μελέτης. Απλώς σημειώνουμε ότι η διδασκαλία τους δε φαίνεται να είναι άσχετη με το περιεχόμενο της ιδεολογικής κατευθύνσεως «Futunva», η οποία πρωτοεμφανίστηκε στην κατεχόμενη τότε (10ος - 11ος αι.) από τους Σασανίδες περσική πρωτεύουσα Περσέπολη (Κτησιφών) και διαδόθηκε αργότερα στη Μ. Ασία με τη μορφή της «Αδελφότητας των Νέων» (Αχή). Οι βυζαντινοί «Νεανία», όπως πολύ σωστά παρατήρησε ο καθηγητής Σπύ-

ταῦτα καὶ τὰ συγγράμματα καὶ τὸν συγγραψάμενον, καὶ τὸν οὕτω φρονοῦντα»⁽⁴¹⁾.

Συγγενικές ιδέες με αυτές του Χρυσόμαλλου περιλάμβανε και η διδασκαλία του μουσουλμανοφανή Μπαμπά Ισαάκ (Baba Ishak), ο οποίος μαζί με τον Μπαμπά Ιλιάς πρωτοστάτησαν στην εξέγερση των Μπαμπαϊδών στην Αμάσεια το έτος 1240. Σύμφωνα με το συγγραφέα της ιστορίας της πόλεως Αμάσειας Χουσεΐν Χουσαμεδδίν, το θρησκευτικό σύστημα που πρότεινε ο Ισαάκ ήταν κράμα δοξασιών του χριστιανικού και του μουσουλμανικού μυστικισμού⁽⁴²⁾.

Η προσηλυτιστική δραστηριότητα των Τουρκομάνων μυστικιστών είχε ασφαλώς μεγαλύτερο αντίκτυπο στους χριστιανικούς πληθυσμούς που ζούσαν στη σελτζουκική επικράτεια και ιδιαίτερα σ' εκείνους στους οποίους διατηρούνταν κατάλοιπα διαφόρων αιρέσεων⁽⁴³⁾. Από έρευνα των οθωμανικών πηγών, την οποία πραγματοποίησε ο Τούρκος καθηγητής Αχμέτ Γιασάρ Οτζάκ, προκύπτει ότι οι περισσότεροι εξισλαμισμοί χριστιανών, τόσο στη σελτζουκική περίοδο όσο και στην οθωμανική, οφείλονται στην προσηλυτιστική δραστηριότητα των «ετερόδοξων» και όχι των σουννιτικών δερβισικών ταγμάτων⁽⁴⁴⁾. Το φαινόμενο αυτό αιτιολογείται από το γεγονός ότι τα σουννιτικά δερβισικά τάγματα κατά την εποχή αυτή (13ος και 14ος αιώνας) απασχολήθηκαν με την εμπέδωση του σουννιτισμού στους νεοφώτιστους μουσουλμάνους, ενώ οι ετερόδοξοι δερβίσηδες αδιαφόρησαν για τα

ρος Βρυώνης, «Byzantine Circus and islamic Futuwwa orgamzation (Neaniai) fıtyan, ah-dath», στο *BZ LVIII* (1965) 46 - 52, είναι δυνατό να ταυτισθούν με τα μέλη της ιδεολογικής κατευθύνσεως Futunva (Φουτουβά). Για τη Φουτουβά βλ. Fr. Taeschner, «Futuwwa Studien», *Islamica V* (1932) 285 - 333, Abdülbaki Gölpınarlı, «İslam ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı ve Kaynakları», στο *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, τόμ. 11, τεύχ. 1 - 4 (1949 - 50) 3 - 354.

41. Mansi, 21, 559B. Πρβλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, *Η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως επί των Κομνηνών (1081 - 1185)*, ανάπτυπο από τη *Θεολογία* 19 (1941 - 1948), Αθήνα, 1948, σσ. 23 - 24.

42. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, τόμ. 2, İstanbul, 1330 (1911), σσ. 363-373. Πρβλ. και Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer ısyanı*, σ. 114, F. Köprülü, *İlk mutasavvıflar*, Ankara, 1966, σ. 178.

43. Ahmet Yaşar Ocak, «Bazı menakıbnâmelere göre XIII - XV yüzyıllardaki ihtidarlarda heterodoks şeyh ve dervişlerin rôlü», στο *Osmanlı Araştırmaları II* (1981) 32.

44. Ahmet Yaşar Ocak, *ό.π.*, σ. 36.

θεολογικά και εκκλησιαστικά ζητήματα και έστρεψαν την προσοχή τους στην προσπάθεια να προσελκύσουν με το μέρος τους περισσότερους χριστιανούς και να αποκτήσουν οικονομικά οφέλη συμμετέχοντας στους κατακτητικούς πολέμους εναντίον των βυζαντινών επαρχιών⁽⁴⁵⁾. Με τον τρόπο αυτό, το οθωμανικό κράτος δημιούργησε την απαραίτητη στρατιωτική και ιεραποστολική δύναμη, η οποία ήταν αναγκαία, για να ολοκληρώσει την κατάκτηση όλων των βυζαντινών εδαφών και να αφομοιώσει τους χριστιανικούς πληθυσμούς που ζούσαν στα εδάφη αυτά.

Οι συνεχείς όμως επαφές τις οποίες είχαν οι ετερόδοξοι δερβίσηδες με τους χριστιανούς, και κυρίως τους αιρετικούς, είχαν ως αποτέλεσμα να εισχωρήσουν ορισμένα νέα χριστιανικά στοιχεία στη μυστικιστική διδασκαλία τους⁽⁴⁶⁾. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων επιδράσεων αποτελεί το περιεχόμενο του *Fütüvvet - Nâme*, το οποίο συνέταξε ο Γιαχγιά μπιν Χαλήλ Τσομπάν Μπουργαζή το 13ο αιώνα, όπου καταχωρούνται και διηγήσεις που αναφέρονται στα θαύματα του Χριστού⁽⁴⁷⁾. Με την ίδια ευκολία στη μυστικιστική διδασκαλία των ετερόδοξων δερβίσηδων εισχώρησαν και ορισμένα κατάλοιπα του θρακομικρασιατικού διονυσιασμού. Τα κατάλοιπα αυτά σήμερα είναι εμφανή στα λατρευτικά έθιμα των οπαδών διάφορων δερβισικών ταγμάτων, τα οποία αντιτίθενται στο σουννιτισμό.

Οι διαφοροποιήσεις που προέκυψαν στο θρησκευτικό σύστημα των Τουρκομάνων από την προσθήκη νέων χριστιανικών στοιχείων τους οδήγησαν στην παραπέρα όξυνση των σχέσεών τους με το σουννιτικό κατεστημένο και τελικά σε δυναμικές συγκρούσεις με αυτό.

Η κυριότερη εξέγερση των ετερόδοξων Τουρκομάνων εναντίον του σελτζουκικού σουννιτικού κατεστημένου ήταν η εξέγερση των Μπαμπαΐδων (1240). Αυτή εξελίχθηκε στη βορειοανατολική Μ. Ασία με επίκεντρο την πόλη Αμάσεια και είχε κύριους υποκινητές τους μουσουλμανοφανείς Μπαμπά Ιλιάς και Μπαμπά Ισαάκ. Κατά μία άποψη, ο αβάς Ισαάκ ήταν Έλληνας χριστιανός, ο οποίος μυήθηκε στο σιιτισμό και στη συνέχεια στη μυστικι-

45. Ahmet Yaşar Ocak, *ό.π.*, σ. 37.

46. Ahmet Yaşar Ocak, *ό.π.*, σσ. 32 - 33, του ίδιου, *Bektasî menakibnâmelerinde islâm öncesi inanç motifleri*, σ. 67.

47. Abdülbaki Gölpınarlı, *Burgazî ve «Fütüvvet - Nâme» si, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, τόμ. 15, τεύχ. 1 - 4 (1953 - 1954) 130 - 131.

στική διδασκαλία των ετερόδοξων Τουρκομάνων από τον ιεροδίκη της Σεβάστειας Ebu Abdullah Muhammed⁽⁴⁸⁾. Τον πυρήνα των κινηματιών τον αποτελούσαν βέβαια οι ετερόδοξοι δερβίσηδες, γνωστοί ως Μπαμπαΐδες, όμως γύρω από αυτούς συγκεντρώθηκαν και όλοι οι άλλοι ετερόδοξοι Τουρκομάνοι και λοιποί πληθυσμοί που κατ' όνομα μόνο ήταν μουσουλμάνοι. Η εξέγερση πήρε μεγάλες διαστάσεις και τη μορφή μιας φανερής σύγκρουσης ανάμεσα στους σουννίτες και τους ετερόδοξους Τουρκομάνους. Ο Σελτζούκος σουλτάνος Kiyasuddin Keyhusrev Β' χρησιμοποιώντας όλες τις στρατιωτικές του δυνάμεις κατόρθωσε να φονεύσει περί τους 40.000 ετερόδοξους Τουρκομάνους και με τον τρόπο αυτό να επιτύχει μια πρώτη νίκη του σουννιτισμού εναντίον των ετερόδοξων Τουρκομάνων⁽⁴⁹⁾.

Από τις εξεγέρσεις των ετερόδοξων Τουρκομάνων στο οθωμανικό κράτος οι κυριότερες υπήρξαν του Şeyh Bedreddin και των συνεργατών του Börklüce Mustafa και Torlak Hasan (1416 - 1420), του Şeytan Kulu (1510)⁽⁵⁰⁾, του Nur Ali (1512)⁽⁵¹⁾, των Şüğün Oğlu Koca και Baba Zünun (1525)⁽⁵²⁾, του Kalender Şah (1527)⁽⁵³⁾, των επαναστατικών κινημάτων,

48. Fuad Köprülü, *ό.π.*, σ. 178, Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer isyanı*, σ. 114.

49. Περιγραφή της εξεγέρσεως των Μπαμπαΐδων βλ. στον Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer isyanı*, κυρίως στις σσ. 117 - 149.

50. Για τον Şeytan Kulu (Σεϊτάν Κουλού) και το κίνημά του ο Αθανάσιος Υψηλάντης, *Τα μετά την Άλωσιν*, Κωνσταντινούπολη, 1870, σσ. 33 - 34, αναφέρει τα εξής: «Σιτάν - Κουλού τις τοῦνομα, ἀνὴρ μάγος τε καὶ δόλιος, μετέλλαξε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κορανίου καὶ ἐξαπατήσας τὰ πλήθη τὰ ἐν τῇ Μπέη - Μπασάρ ἐπαρχίᾳ ἀπέκτησεν ὁπαδούς ἀναριθμήτους ὑποκρινόμενος καὶ τό θαυματουργεῖν, ὅθεν καὶ στρατοῦ κύριος ἐγένετο. Ταῦτα μαθὼν ὁ σουλτάν Μπαγιαζίτης πέμπει κατ' αὐτοῦ τὸν Ἀλῆ - Πασσάν, οὗ φανέντος ἐγκαταληφθεὶς ὑπὸ τῶν ιδίων ὁ σουλτάν Κουλού φεύγει εἰς τὴν Περσίαν παρά τῷ Σάχ Ἰσμαήλ, Σοφί τῶν Περσῶν, ὃν καὶ τοὺς αὐτοῦ ὑποχειρίους ἐξαπατήσας διέσπειρε τὴν κατ' αὐτόν διδασκαλίαν τοῦ Κορανίου καὶ ἐγένετο αἴτιος τῆς μεταξύ Τούρκων καὶ Περσῶν διαφορᾶς εἰς τὰ τῆς θρησκείας, ὧν οἱ μὲν δέχονται καὶ τοὺς τέσσαρας διαδόχους τοῦ Μωάμεθ ὡς γνήσιους χαλίφιδες, οἱ δὲ Πέρσαι μόνον τὸν τέταρτον, τὸν Ἀλῆν δηλαδὴ βλασφημοῦντες τοὺς τρεῖς».

51. Σχετικά με το κίνημα του Nur Ali βλ. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, τόμ. II², Ankara, 1964, σσ. 229 - 230.

52. Για το κίνημα των Şüğün Oğlu Koca και Baba Zünun βλ. Solak Zade, *Osmanlı Tarihi (Tarih-i Solak Zade)*, İstanbul, 1289 (1872), σ. 462.

53. Βλ. *Tarih-i Peçevi*, τόμ. I, İstanbul, 1283 (1866), σ. 121. Πρβλ. και Ahmet Refik, «Osmanlı devrinde Rafizilik ve Bektaşilik», στο *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, τόμ. 9, τεύχ. 2 (1932), 29 - 30.

γνωστών ως Celâli Isyanları (1550 - 1603)⁽⁵⁴⁾ κ.ά. Η φοβερότερη από τις παραπάνω εξεγέρσεις υπήρξε η εξέγερση του Şeyh Bedreddin (Σείχ Μπεντρεττίν) και των συνεργατών του.

Ο Σείχης Μπεντρεττίν γεννήθηκε στο χωριό Αμμόβουνο της Ορεστιάδος από χριστιανή μητέρα και ήταν κάτοχος μιας ευρύτερης παιδείας. Το επαναστατικό του κίνημα εκδηλώθηκε την εποχή του σουλτάνου Μεχμέτ Α΄ (1413 - 1421) και απέβλεπε στη διάλυση του σουννιτικού οθωμανικού κράτους και την ίδρυση ενός νέου, του οποίου κύρια επιδίωξη θα ήταν η απονομή του δικαίου, η κατανομή της γης σε όλους ανεξαιρέτως τους υπηκόους και η διαμόρφωση μιας φιλελεύθερης θρησκευτικής συνειδήσεως, απαλλαγμένης από τους δογματισμούς του σουννιτισμού. Στο πλαίσιο αυτής της θρησκευτικής πολιτικής θα μπορούσαν να έχουν άμεση εφαρμογή ορισμένες χριστιανικές αρχές⁽⁵⁵⁾.

Εκτός από τις δυναμικές ενέργειες των Τουρκομάνων εναντίον του σουννιτικού οθωμανικού κράτους, παρατηρήθηκε και το φαινόμενο ότι πολλοί διανοούμενοι Τουρκομάνοι, με το πρόσχημα του ιεροκήρυκα ή του ερμηνευτή του Ιερού Νόμου, προέβησαν σε έλεγχο και ανασκευή ορισμένων βασικών σημείων της μουσουλμανικής πίστεως, χρησιμοποιώντας επιχειρήματα και θέσεις που ισχύουν στο χριστιανισμό. Ενδεικτικά αναφέρω την περίπτωση ενός Πέρση ιεροκήρυκα, ο οποίος το έτος 1409 στο κήρυγμά του από

54. Ολοκληρωμένη μελέτη για το κίνημα αυτό έγραψε ο Mustafa Akdağ, *Celâli isyanları*, Ankara, 1963.

55. Οι απόψεις αυτές εκφράζονται τόσο στη διακήρυξη που απηύθυνε ο Σείχης Μπεντρεττίν στους οπαδούς του λίγο πριν εκραγεί η επανάσταση· βλ. απόσπασμα διακηρύξεως, όπως το διέσωσε ο Τούρκος ιστορικός İdris-i Bitlisli στον Fr. Babinger, «Scheich Bedreddin der Sohn des Richters von Simav», στο *Der Islam* 11 (1921) 57, όσο και στη διδασκαλία και το επαναστατικό κήρυγμα του συνεργάτη του Περκλιτζία Μουσταφά. Βλ. Δούκα XXI, 21, Βόνν. I, σσ. 111-113. Περισσότερα για τον Σείχη Μπεντρεττίν και το επαναστατικό του κίνημα, βλ. στη μελέτη μου, *Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο*. Θεσσαλονίκη, 1988 (Διδακτορική διατριβή), σσ. 132-146. Ακόμη για τον Σείχη Μπεντρεττίν και τον συνεργάτη του Περκλιτζία Μουσταφά βλ. Ernest Werner, *Ein Beitrag Zur Gemesis des türkischen Feudalismus*, Berlin: Akademie Verlag, 1966, σσ. 180 - 218. Πρβλ. και Basilike Papoulia, «Ein neues Werk zur Entstehung der osmanischen Macht. Ernest Werner: Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen», στο *Südost – Forschungen*, τόμ. XXVII (1968), σ. 320 - 321.

τον άμβωνα του Ουλού Τζαμί της Προύσας ερμήνευσε κορανικό εδάφιο κατά τρόπο που να φαίνεται καθαρά η υπεροχή του Χριστού έναντι του Μωάμεθ⁽⁵⁶⁾. Με τον ίδιο τρόπο στα 1527 στην Κωνσταντινούπολη ο Hoca Kaabiz διακήρυξε δημόσια ότι δεν μπορεί να γίνει σύγκριση μεταξύ Χριστού και Μωάμεθ, λέγοντας ότι αναμφισβήτητα ο Χριστός υπήρξε ο μέγιστος των προφητών⁽⁵⁷⁾.

Οι θρησκευτικές δοξασίες των Τουρκομάνων με τα πρόσθετα στοιχεία, τα οποία δέχτηκαν από επιδράσεις των χριστιανικών πληθυσμών του μικρασιατικού χώρου, αποτέλεσαν τον πυρήνα του θρησκευτικού συστήματος ορισμένων δερβισικών ταγμάτων. Ένα από τα πλέον αντιπροσωπευτικά τάγματα του είδους αυτού είναι το τάγμα των Μπεκτασήδων⁽⁵⁸⁾. Αν και τα τάγματα αυτά καταργήθηκαν τελειωτικά το 1925 με νόμο που εκδόθηκε με απόφαση του Κεμάλ, ωστόσο οπαδοί των ταγμάτων αυτών εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα στην Τουρκία, καθώς επίσης και σε περιοχές εκτός της Τουρκίας, όπως το Ιράκ, τη Συρία, τα Βαλκάνια κ.ά. Από έρευνα που έχει γίνει, σήμερα στην Τουρκία υπάρχουν περισσότεροι από 7.000.000 Αλεβήδες - Μπεκτασίδες, οι οποίοι εντάσσονται στους ετερόδοξους τουρκομανικούς πληθυσμούς⁽⁵⁹⁾.

56. Ευστρατίου Ζεγκίνη, *Ιστορία της Τουρκικής Λογοτεχνίας*, σσ. 114 - 115.

57. Tarih-i Peçevi, ό.π., σ. 124. Πρβλ. και Ahmet Refik, ό.π., σ. 30, M. Akdağ, ό.π., τόμ. 2, σ. 48.

58. Για την οργάνωση του τάγματος των Μπεκτασήδων και τη δράση των οπαδών του στο χώρο της Δ. Θράκης, βλ. τη μελέτη μου, *Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη*.

59. Mehmet Eröz. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1977, σσ. 17 - 25. Κατά μίαν άλλη άποψη ο αριθμός των Αλεβήδων της Τουρκίας ανέρχεται σε 13.000.000. Βλ. İbrahim Ağah Çubukçu, «Yaşayan Alevilik», *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 1980, IV, σσ. 67-68.